

или отсъствието им в едно подобно изследване. В случая жанровото функциониране на тези повести е ако не равностойно, то поне твърде трудно ограничимо, „откъсваемо“ от това на романа. Пък и самият факт на една такава междужанрова дифузия е многозначителен и привлекателен за изследване поне с възможностите да се погледне към процесите на романовото строителство от неепична отправна точка. Поне на мене ми се струва, че и такава отправна точка би могла да доведе до интересни заключения, без, разбира се, да сме гарантирани от навлизане и в задънена улица. Някои твърде любопитни процеси се развиват и в по-новите творби на белетристи като Г. Марковски, Д. Коруджиев, Р. Сугарев, Вл. Зарев, Р. Босев, Д. Яръмов и др. (дебютите на някои от тях Т. Жечев посрещна с интерес — по-зрелите им произведения са израз на показателни търсения, които и със сполуките, и с несполуките биха били благодарен обект на критически анализи). Към недостатъците би могла да се добави и известна композиционна неуравновесеност, създавана главно от твърде обстойното на места пресъздаване на фабулната канавка и тематичната ориентация на творбите с цел да се даде илюстративен материал, подкрепящ тезите. Въпреки тези пропуски обаче Т. Жечев не е разрушил синтеза на аналитичното и концептуалното начало, цялото му изследване се отличава с подчертаните още в началото качества — дълбоко проникване до връзките между социално и литературно развитие в цялата им диалектически противоречива сложност, паралелен подход към жанровите процеси в миналото и съвременността (който не спира до простото прокарване на успоредните линии, а прониква до обобщения от по-висок разред), ясна идея за развитието, състоянието и мястото на съвременния български роман в системата на нашата литература и в националния духовен живот. Като прибавим към всичко това чисто белетристичното пластично майсторство и емоционалната ангажираност, с които критикът следи в най-добрите страници на книгата си „романа“ на своя главен герой — идеите за историята, произхода, пътя и настоящето на нашия роман, — можем да оценим изследването на Т. Жечев „Българският роман след Девети септември“ като труд с приносно значение за нашата литературна наука.

Сергей Райков

„ДИМИТЪР ТАЛЕВ“ АЛЕКСАНДЪР СПИРИДОНОВ. С., изд. „Народна младеж“, 1982

Димитър Талев е един от най-четените и любими наши писатели, признат класик на съвременната ни литература. Но за него все още няма цялостно монографично изследване, достойно за творческото му дело. Критикуван

и отричан, признаван и възхваляван с право, той търпеливо чака своя проникновен изследовател. Не че за него не е писано досега достатъчно. Напротив. Почти всички по-значителни наши литературни историци и критици са включвали творчеството му в своето ползрение. Преди двадесет години Б. Ничев написа първата и единствена досега книга за Д. Талев, включи го и в своите изследвания и наблюдения върху съвременния български роман. В началото на 60-те години и Т. Жечев се опита да намери ключ за „загадката на Димитър Талев“ и й посвети вдъхновени страници. П. Зарев, Е. Карамфилов, Ст. Каролев, нека не изброявам всички — многократно се връщаха към това „несъвременно изключение“, както сполучливо се бе изразил Ем. Станев. В последно време задълбочени проучвания, най-вече върху ранния Талев, ни даде и М. Шишкова.

Но остава винаги една празнина — липсата на пълно литературно-историческо изследване за писателя, който заедно с Д. Димов осъществи „чудото на българския роман“ през 50-те години у нас. (Не е ли парадоксално, че и за Д. Димов едва напоследък излезе книга от Л. Георгиева.) А Д. Талев бе продължил и художествено реализирал една от най-трайните теми в литературата ни, станала съдбовна за нея още веднага след Освобождението — темата за Македония. Така в края на 90-те години от миналия век Антон Страшимиров написа потресаващи редове за „майката наша кървава македонска земя“. Неговият малко известен днес очерк „Сила му е... турчин е“ започва с една трагична картина: „Нашир и надлъж по поля и гори низ Битолско, Охридско и Ресенско пылеха ден и нощ загнездили се в сенките на Пелистер, Петрино и Бегла дивите арианутски чети; като хищни птици се впушаха те по просторните наши поселища — поселища на трудолюбивия стопанин на широката хубава земя — впушаха се върху българина, върху осветения с най-чисти прави семени негов кът и — с диво злорадство оскверняваха чистото, погубваха невинното, ограбваха свръхжизното.“

След А. Страшимиров и други български творци от най-висок художнически ранг, като Ив. Вазов, П. К. Яворов, К. Христов, оплакаха съдбата на тази древна българска земя, възпяха нейните красоти.

Д. Талев посвети целия си талант, целия си живот, всичката си творческа енергия на една тема — съдбата на българския народ в Македония. Той още на млади години бе дал свят обет пред себе си да напише нещо за Македония и остана верен на младежката си клетва. Излишно е да се разсъждава тук какви възможности разкрива пред литературния историк, пред народоведа и психолога творчеството на Д. Талев. В последно време нашата литературна мисъл поизгуби като че ли вкус към дългогодишни задълбочени занимания с един и същ автор. Ние даже нямаме

утвърдено като традиция написването на романизирани биографии за значителни наши творци от рода на тях, които напоследък видяхме: на Б. Бурсов и Ю. Селезнев за Достоевски, на Е. Тербул за Скот Фицджералд. Да не говорим за традициите, създадени във френската литература от А. Моруа.

През тази година най-после се появи книга за Д. Талев от литературния критик Ал. Спиридонов. Искам още от началото да кажа, че тя не е олая книга за Талев, която аз съм си представял. Права тази уговорка, не за да омаловажа достойнствата й, а за да подчертая нейния по-особен характер. Ал. Спиридонов е един от най-темпераментните ни съвременни критици. Неговите интереси са насочени изключително към проблемите на художествената проза, където с резките си, категорични оценки, с не чак дотам лицеpriятните си квалификации, с умението си да полемизира той винаги е възбуждал духовете, предизвиквал е дискусии. И това са едни от безспорните му достойнства на литературен критик. Заедно с това той подкаса за книгата си Г. Караславов, че се интересува и от по-системни, търпеливи изследвания и анализи на обемно творчество, на многотомни романи. Изглежда, опитът от епопеята „Обикновени хора“ му е дал кураж да се заеме и с Д. Талев.

Новата книга на Ал. Спиридонов няма характер на цялостно, монографично изследване, въпреки че е озаглавена само „Димитър Талев“, без никакви допълнителни или обяснителни подзаглавия. В нея авторът е останал верен на своето амплуа, на своя подход като литературен критик. Той в същност е събрал в едно, обединени от обща идея, четни студии за творчеството на проникновения и вдъхновен художник на живота и борбите на българите в Македония. Може да се каже, че книгата му представя повече черти от образа на писателя, от неговото творчество, без да има претенции за цялостност и завършеност. Това са талантиливо защитени, интересни фрагменти от едно бъдещо по-пълно и по-обхватно изследване за Д. Талев. А твърде е възможно такава да е и представата на критика за писателя. Ал. Спиридонов е следвал повика на литературния критик у себе си, движил се е повече по ярките върхове и мъчителните зигзази на Талев като художник, отколкото грижливо да разгръща лист след лист от духовната му и художническа биография. И така е останал верен на своята нагласа, на своите предпочитания и пристрастия. Критикът добре е познавал силата си и се е осанял на нея. Не може да не се посочи и публицистичният патос на книгата, силата на страстта, с която нейният автор защитава едно многомашабно дело, възхищението пред героите — борци за българщината в Македония.

Ал. Спиридонов е намерил верни определения за Д. Талев като писател-реалист, като „дълбок познавач на бита и народо-

психологията на балканските народи“, нащепен хуманист и летописец на живота на македонските българи. Правилно е определено и постъпателното развитие в цялата четирилогия на темата за страха и нейното продължаване, за робската психология и освобождаването от нея. Критикът е проследил това освобождаване, като е тръгнал от първи бунт на безправната рая — „Некиме гръцки“ — през саможертвата на герои като Райко Вардарски — до последния върховен подвиг на целия български народ — Балканската война.

Първата студия от книгата е озаглавена „Образи и идеи в четирилогията“ и в този обект на авторовото внимание са четирите романа от Талевата епопея за национално-освободителните борби на македонските българи — „Железният светилник“, „Преспанските камбани“, „Илинден“ и „Гласовете ви чувам“. Ал. Спиридонов извежда на преден план някои от основните идеи в тази епопея, като продължаването на страха на роба, какво значи да бъдеш свободен, подвига като нова философия на българина, приноса на националния в съхраняването на българския дух и т. н. Ал. Спиридонов не борави с абстракции, а извежда идеите от техните носители — положителните герои в четирилогията. Той стумява да види основното за такива главни герои като Стоян Глаушев, Султана, Ния, Рафе Клинче, Райко Вардарски и др. Критикът е намерил отговори-формули на такива въпроси като какво значи да бъдеш свободен за някои от героите на четирилогията? За Стоян Глаушев — да се засели в Преспа; за гордата внучка на хаджи Серафим — да се омъжи за един селянин, като с това скандализира обществото в Преспа; за Райко Вардарски и войводата Церки — да умрат за родината; за Ния — да избере сама своето лично щастие; за Лазар Глаушев — да участва в освободителните борби; за Рафе Клинче — да извърши своя творчески подвиг и т. н.

Така Ал. Спиридонов стига до основното заключение за главната художествена идея в четирилогията: „Бившият роб издига за върховна жизнена цел подвига, юначеството, комитската, харамийската романтика, борбата.“ Той с право сравнява подвига на Д. Талев като творец в четирилогията с този на Вазов в „Под игото“, на З. Стоянов в „Земски по българските въстания“. Правилно е и забележката му, че големият художник се познава и по умението да създава и правдоподобни отрицателни герои, носители на други тенденции и идеи — разрушителни, отечени от живота, от прогресивното историческо развитие: Аврам Немтур, Йосиф Рапа, Катърката, Таки Брашнаров. Съсбрани и гръкомани, народни предатели, чиито образи светят с жестока светлина, с мрачен блясък озаряват раздвоената епоха на национално самоосъзнаване и борби. Втората глава или по-точно втората студия от книгата на Ал. Спиридонов е най-амбициозна

Авторът си е поставил наведнъж някои от най-важните и най-заплетени въпроси от „загадката на Димитър Талев“. В нея той търси „вътрешния смисъл на една преоценка“, стреми се да разкрие „корените на характера“ на писателя, проследява изграждането на творческата му личност, доказва автобиографията на творчеството му. Ал. Спиридонов е поел по трудния път на разкриването на едно странно за нашата млада социалистическа литература явление. Още в първите години след 9. IX. 1944 г. един познат на читателите, но непризнат от литературната критика писател създава и издава неочаквано шедьовър — „Железният светилник“. (Романът е завършен през 1946 г. и издаден през 1952 г.)

За Ал. Спиридонов възраждането на писателя се дължи на „страстното разчистване на сметките с литературното и политическо вчера“, на авторското излекуване „от националистическо заслепение, върховистки увлечения и елементарно противопоставяне на народите...“, както и на доизграждането на творческата личност на Талев, и то още преди Девети септември. Факт е, че Талев започва „Железният светилник“ в началото на 40-те години, преодолявайки в творчески мъки слабостите на „Усилни години“.

Тук основно място намира и безпощадната самокритика на писателя, който непрестанно търси и в последна сметка намира нов брод за своя талант, нов мироглед и концепция за бъдещите си художествени творби. Ал. Спиридонов привежда обилен документален и художествен материал даже на места прекалява с цитатите — за изграждането на творческата личност у Талев. Не може да не впечатли например онова съкровено-интимно изказване на Талев, в което той изповядва защо е станал писател: „За да станеш писател, трябва да си раздвижен от некаква голяма идея, която да те е овладела неудържимо. Смело мога да кажа, че аз станах писател, защото чувствавах необходимост да разкажа нещо за Македония.“

Ал. Спиридонов отделя доста място и на въпроса за автобиографията в творчеството на Талев, като включва в изследването си много от спомените на писателя за детските му години („Далечен спомен“, „Пенчо Славейков в родния ми град“, „Град Прилеп“ — очерк и др.). Тези спомени показват колко отрано Талев заживява с нерадостната съдба на поробена Македония, колко отрано е почувствувал своето задължение да разкаже нещо за Македония.

Докато преди двадесет години се говореше за „загадката на Димитър Талев“, сега литературната критика, оценявайки книгата на Ал. Спиридонов, постави въпроса за „феномена Талев“. От това отговорът на въпросите, които трябва да се решават, не става по-лесно. Ал. Спиридонов търси този отговор в съдбата на Македония и македонските българци, непрекъснат извор на инвенции за пи-

сателя, в автобиографията на неговото творчество, в успокоената носталгия. Вижда го в писателската му интуиция и в непосредствената изява на националното като естествено състояние на неговия дух, в гордостта му от силата на българския национален характер и т. н.

Третата глава от книгата представлява „Опит за съпоставка между „Самуил“ и четирилогията“. В нея са включени и такива моменти като „Женската усмивка в творчеството на автора“, „Любовта на избраниците към пророчите хора от народа“ и др. Понякога е стремежът на критика за един нов прочит на романа „Самуил“. Приживе, когато Талев издаваше своите романи с една едва ли не балзаковска плодовитост, литературната критика, поуморена като че ли да го чете и оценява, подмина донякъде романа „Самуил“. Тя видя в него повече битоописателя, словоохотливия баталист, без да разчете някои от основните герои — Самуил, Биляна, Рун. Ал. Спиридонов възстановява правото на тези герои, като особено интересна е интерпретацията му на Рун — този бивш богомил, заслепен от властта, която му е предоставена. Тълкуването на този образ, както и противопоставянето му на Борис Глаушев — Милостивия представлява един от безспорните успехи на критика. Много сполучливи са и страниците, посветени на женските образи на Талев — Биляна и Божана, Ния и Катерина, Султана — „майка на всички“, както находчиво я нарича Спиридонов.

Твърде високата оценка — „един от най-хубавите ни исторически романи“, — която дава авторът за „Самуил“, може да се приеме като логично противодействие на неговото подценяване приживе на Талев. Увлечен в своята критическа страст, в желанието си на всяка цена да утвърди, да защити романа, Ал. Спиридонов е направил една крачка по-вече.

Последната глава ни връща към четирилогията, но в един по-друг аспект. Във фокуса на авторското внимание е образът на Султана или, както образно се е изразил критикът — „как Султана бди над пламъка на железния светилник“. Още в началото на тази глава Ал. Спиридонов прави една категорична уговорка — „За да се проумее Талев — трябва да се проумее „Железният светилник“. В анализа на този роман, в разкриване същността на образа на Султана, както и във върнатата характеристика на другите образи се проявяват едни от най-хубавите страни на таланта на критика — тънка наблюдателност, усет за красивото у образите, умение да се проникне в художествената тъкан на романа. Тази глава е и по-стегната, в нея авторската мисъл се движи от висок нравствен патос, от критически темперамент, който обаче не излиза извън рамките на поставената цел.

В края на рецензията искам да поставя въпроса за някои чисто езикови недолжности на автора на книгата. Учудва ме това негово желание на някои места да пише цветисто. Известно е, че има критици с красив слог — слог, който те повлича, защеметява те и ти забравяш да следиш мисълта. У тебе остава опиянението от багри и звуци, от сравнения и съпоставки, от образи и асоциации. В съзнанието ти се изгражда едно видение, обхваща те настроение, което като че ли ти помага по-добре да почувствуваш автора, за когото става дума. Други пишат по-отривисто, по-графично, като сполучливо избягват подводните рифове на несполучливите сравнения и асоциации. Ал. Спиридонов е за мен от този тип критици. Но в книгата си за Талев той е попрекалил с опитите си да бъде божем по-четивен. Така например твърде често срещаме у него глагола извайвам. Според критика писателят непрекъснато „извайва“ нещо. Даже и за отрицателните герои той пише, че били „извайани“. Известно, че глаголят носи не само информация, но и съдържа някакво отношение към образа, предмета, картината. В други случаи Ал. Спиридонов малко нехайно е употребил изрази, които напразно биха претендирали да бъдат оригинални. Той казва, че Талев „иззидал тухла по тухла... един свой хармоничен творчески свят“. За него Султана е „като боен кон, облечен в традиционалистични доспехи“; „Д. Талев като че ли е една от първите ластовички от голяма величина“ — твърдение, което и орнитолозите не биха могли да изкажат. За да подчертае силата на Талевото въображение, критикът пояснява, че епическият талант на писателя в част III на „Самуил“ бил излязъл „извън коритото на творческия замисъл“ и т. н.

Нима да се спирам и на други подобни езикови несполуки, за да не изпаднам в дребнавост. Поставих въпроса за езика на критика, защото напоследък се чувства една немара в това отношение един фалшив стремеж към образотворчество в критиката, което само затлачва мисълта и обръква и без това недотам ориентирания читател.

Книгата на Ал. Спиридонов за Димитър Талев прибавя нови штрихи към образа на писателя. Тя разкрива и много от най-добрите страни на нейния автор, темперамента му на критик и умението му да почувствува и разкрие богатствата и своеобразието на един голям художествен свят. След тази книга Д. Талев ни става по-близък, по-ясен, по-разбран. Направена е още една крачка към разкриването на неговата загадка.

Любомир Стаматов

Известният румънски историк проф. Константин Велики има един траен и обикнат предмет в научните си интереси — България. В дългогодишната му научноизследователска дейност нашата страна присъствува много-многократно в културната и политическата си история. На неговото раздвояващо се между точния подход и белетристичната форма перо се дължи подчертан приносният момент в историческия ракурс на известните Браилски бунтове (Браилските бунтове. С., 1968), към които той се върна още веднъж под формата на документален разказ (Под знамето на свободата С., 1976); изследванията за д-р Никола Пиколо и Георги Пешаков (Д-р Никола С. Пиколо във Влашко. С., 1968 и „Un poète „slavo-roumain“ Georges Pesakov, in „Romanoslavica“, XVI, București, 1968); изяснява отношенията на видни румънски личности и политически дейци към българските емигранти („Atitudinea lui Mihail Kogălniceanu, a unor autorități românești din porfurile dunărene și a maselor populare în timpul trecerii cetei lui Hristo Botev, in „Romanoslavica“, IV. București, 1960; C. A. Rosetti și Comunitatea bulgară, București, 1965), каквито са Михаил Когăлничану и К. А. Росети; разглеждане на освободителните борби на българската емиграция на широкия фон на румънското национално движение (Румънското национално движение и освободителните борби на българската емиграция (1750—1870). С. 1973), а и десетки още разпръснати статии в румънската и българската преса. Към тях миналата година К. Велики прибави книгата си „La Roumanie et le mouvement révolutionnaire bulgare de libération nationale, (1850—1878), Editura Academiei republicii Socialiste România. București, 1979. В началото на 1980 се появи и книгата му „România și renașterea Bulgară, Editura „științifică și enciclopedică. București, 1980.

Посочените трудове на румънския историк безспорно имат отношение и към въпроса за „Румъния и Българското възраждане“, който е предмет на най-новия му труд, защото той не би могъл да се появи без всичко предшествуващо го. Отделните моменти от революционната дейност на българската емиграция в Румъния, на които К. Велики се е спирал досега, както и погледът върху някои творчески личности, пряко свързани в извадата си с Румъния, сега са вплетени и обобщени на фона на цялостния процес на Българското възраждане, преплетен в своята обективност с нашата северна съседка. Огромният фактически материал, залегал в